

Ez a szám a Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszékének támogatásával
jelent meg

*

Címlapképünk: A Medgyessy Múzeum udvara, 1990.
A Déri Múzeum fotója

MÚZEUMI KURÍR

ISSN 0133—9257

A Hajdó-Bihar Megyei Múzeumbarátok Köre körlevele

Megjelenik évente három számban

Tíz szám alkot egy kötetet, a köteteken belül a számozás folyamatos

Ajánlott rövidítés; hivatkozási forma:

MKur 100. 1999. 26—29

Minden kötethez, azaz tizedik számhoz magyar és angol nyelvű tartalomjegyzék,
valamint mutatók járulnak

Szerkesztőbizottság: Dankó Imre, Gazda László, Ujváry Zoltán

Szerkesztő: Dankó Imre

Szerkesztőség: 4001 Debrecen, Pf. 61. Déri Múzeum, Déri tér 1.

The Museum Courier

Bulletin of the Friendly Society of the Museum Organisation
in Hajdú-Bihar County (Hungary)

The Bulletin is published three times annually

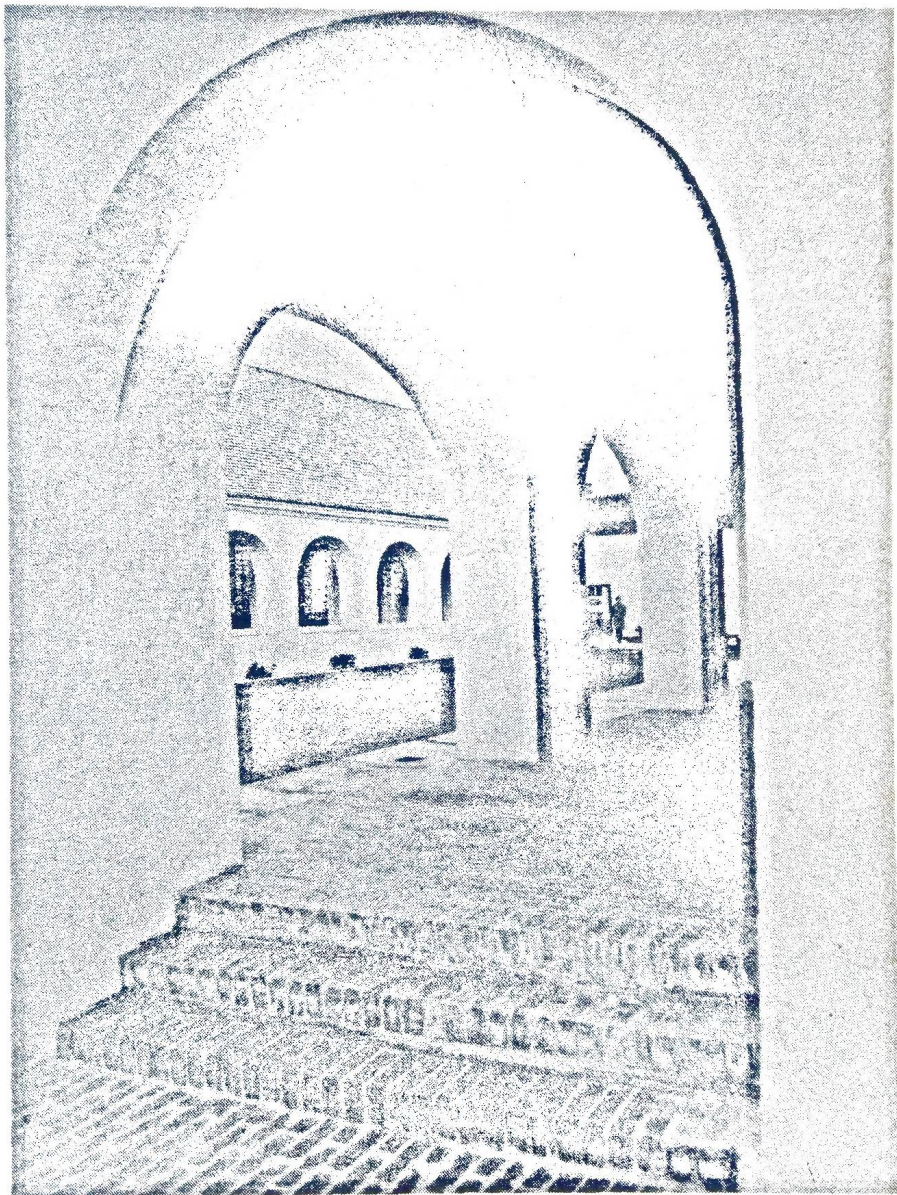
One volume is composed of ten numbers; within each volume numbering is continuous

A table of content and indexes in English and Hungarian are attached to each volume

(i.e. every tenth number)

Editorial office: 4001 Debrecen, P.O.B. 61. Déri Museum, Déri Squer 1.

MÚZEUMI KURÍR

1991. DECEMBER

62. SZÁM (VII. KÖTET, 2. SZÁM)

MÚZEUMI KURÍR

62

(VII. kötet 2. szám)

Debrecen, 1991

TARTALOMJEGYZÉK

62. szám

VII. kötet, 2. szám

1991. december

TÓTH BÉLA: Orvosírók Debrecenben a XVIII. században	3— 9
DANKÓ IMRE: Karácsony Sándor útján... (Karácsony Sándor utóélete a centenáris megemlékezés tükrében	9—14
PUSZTAI BERTALAN: A gálóczi katolikusok szaktárlis tárgyrendszerének megváltozása	15—18
L. RADÁCSI JUDIT: A népszokások költészetének főbb jellemzői az ukrán folklórban	18—21
ÖKRÖSNÉ BARTHA JÚLIA: Hidrellez, a törökök tavasz-ünnepe	22—24
TÖLL LÁSZLÓ: A Déri Múzeum egy vadászszámszeríja	24—28
DANKÓ IMRE: Két „magyar névadási mód” környezetünkben: Acsa-Acsád, Péter-Pércs	28—31
BALÁZS GÉZA: A pálinkafőzés népi gyakorlata Magyarországon	32—36
FÖLDES LÁSZLÓ : A zabla tipológiája és szakterminológiája (Javaslat múzeumi leltározás szókészletére)	37—39
LÉVAI BÉLA: A Karászi család	39—42
NAGY JANKA TEODÓRA: A korai néprajzi kerámia néhány kutatástörténeti és időrendi kérdéséről a mórággyi kerámia kapcsán	42—53
P. SZALAY EMŐKE: Két XVIII. század végi ötvösmunka	53—54
FARKAS JÓZSEF: Mikulás Mihály balmazújvárosi számadó kondás emlékeiből	55—58
BÉNYEI MIKLÓS: Kerekes Ferenc két levele gróf Széchenyi Istvánhoz	58—61
VARGA GÁBOR: Kovács Lajos ismeretlen kéziratosa munkája (1870)	62—70
VARGA JÚLIA: Ördög száraz bordája	70—71
DANKÓ IMRE: A magyar nép hagyományos kultúrája (A Magyar Nemzeti Múzeum–Néprajzi Múzeum magyar néprajzi állandó kiállításáról)	72—75
DANKÓ IMRE: Kiállítások, tudományos ülések, konferenciák, emlékünnepek, kandidátusi-doktori védések-viták, akadémiai székfoglalók	75—78

A GÁLOCSI KATOLIKUSOK SZAKRÁLIS TÁRGYRENDSZERÉNEK MEGVÁLTOZÁSA*

PUSZTAI BERTALAN

A szakrális tárgyak csoportját vizsgálva azokkal a tárgyakkal kell foglalkoznunk, amelyek a nép vallásos hitéhez, vallásos cselekedeteihez kapcsolódnak. A tárgyak ezen csoportjában tartósan és átmenetileg szakrális jelentésű tárgyakat különíthetünk el aszerint, hogy mikor és mennyi ideig hordoz szakrális jelentést az adott tárgy. Tartósan szakrális jelentésű tárgyak közé sorolhatjuk például egy katolikus falu út menti keresztjét. Ezek az év és a nap minden szakaszában hasonló, vallásos gondolat- és cselekménysort indítanak el egy katolikus vallású emberben. Átmenetileg juthatnak szakrális funkcióhoz a lakásbelső bizonyos tárgyai, ha a házban halottat ravataloznak fel.

A szakrális jelentésű tárgyak az ember szűkebb és tágabb környezetét — vagyis azt a teret, amelyben él — szakralizálják. A szakrális tér szerkezetét azonban nem pusztán a szakrális tárgyak rendszere formálja, hanem a vizsgálat alá vett térrészlet (pl.: egy falu) lakosainak vallásos cselekményei. A szakrális tér szerkezetét tehát a szakrális tárgyak és ezek használata együttesen alakítja ki.¹

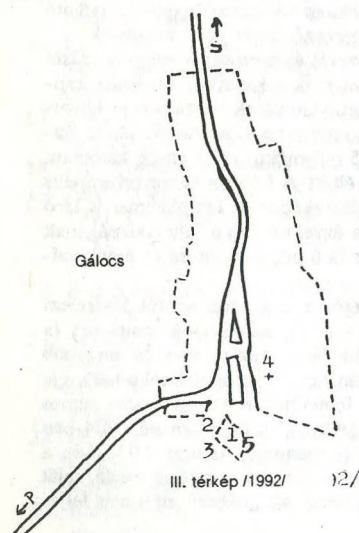
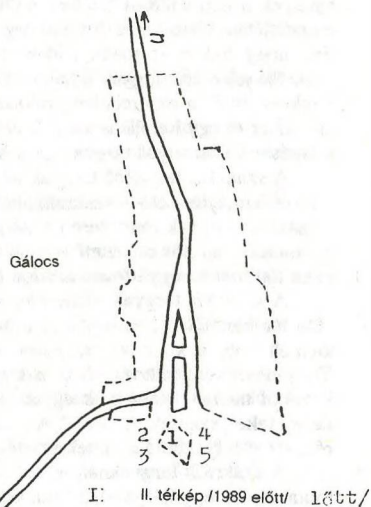
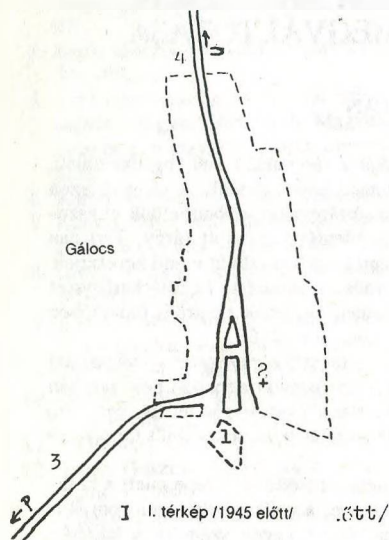
A szakrális tárgyak némelyike a népi vallásosságban betöltött szerepe miatt a szakrális tér kiemelt helye, egyfajta csomópontja lehet. Ilyen, a vallásos élet szempontjából kiemelt hely a közösség számára a falu temploma, és az egyén számára a lakóház. Településként változó lehet a temető szerepe a vallásos életben. E három szakrális központ mellett találhatunk egyéb térszervező elemeket is: kápolnát, kálváriát, út menti keresztet, szentek szobrai.² A katolikusok lakta háznak az utcáról legjobban látható részére elhelyezett keresztet szintén a szakrális tér szervezőelemei közé tartoznak.

A szakrális tárgyaknak a fentiekben vázolt rendszerét és e rendszer megváltozását mutatom be egy kárpátaljai falu, Gálocs példáján. Most csak a katolikus valláshoz kapcsolódó szakrális tárgyakat vizsgálom, mert a szerkezeti változások legjobban itt követhetők. Gálocs Ungvártól délre tíz kilométerre fekszik, nem messze a szlovák-ukrán határtól. Fényes Elek szerint a XIX. század közepén 265 református, 132 görög katolikus, 88 római katolikus, 60 izraelita és 5 evangélikus lakos élt itt. A faluban ekkor református lelkész és templom is volt. A római katolikusok Dobóruszkházhoz, a templommal is bíró görög katolikusok Palágyhoz tartoztak.³ Ma, százötven évvel később a falu lakosságának állapota változatlan, az izraelita és evangélikus vallású lakosság eltűnt és egyik valásnak sincs papja.

A katolikusok szakrális tárgyainak elhelyezkedését a századfordulótól kísérelem meg figyelemmel követni. A faluban ekkor már állt a görög katolikusok temploma (a térképeken † jellel jelölve). A templomnak egy Szent János nevére szentelt nagyobb (készítési ideje ismeretlen) és 1920-tól egy Szent István nevére szentelt kisebb harangja volt. A századforduló utáni években állították a falu temetőjében az első, mára romos állapotba került keresztet (a térképeken 1-es számmal jelölve).⁴ A templom elé 1924-ben állított keresztet egy falubeli gazda (a térképeken 2-es számmal). Ezután 1937-ben a falu egyik régi görög katolikus családja állított a szomszéd faluba vezető út mellé, saját földjébe keresztet (a térképeken 3-as számmal). A második világháború előtt már telje-

* Kutatásaimhoz a Pro Renovanda Cultura Hungariae Alapítvány nyújtott segítséget.

TÉRKÉPEK

Méretarány kb. 1:15000

P: Palágykomoróc

U: Ungvár

sen elterjedt szokás volt az, hogy a falu katolikus lakosai házuk utcára, néző falára, jól látható helyre keresztet tettek. (A szakrális tárgyaknak a második világháború előtti elhelyezkedését az I. térkép mutatja.)

A szakrális tárgyak ezen természetes módon kialakult rendszere állami rendelkezések miatt változott meg. A változás oka az volt, hogy Gállocs — Kárpátalja egészével együtt — a Szovjetunió része lett. Az eddigi, vallásilag közömbös környezetből a falu egy, a vallásokat rendeletileg korlátozó ország határai közé került. A görög katolikus egyház feloszlása után azokat a papokat, akik nem írták alá a pravoszláv egyházzal való újraegyesítési nyilatkozatot, elhurcolták. Más ürüggyel, de hasonló sorsra jutott a római katolikus papok zöme is.

A vallásos élet szervezőinek elhurcolása után fordulta hatalom figyelme a szervező elemek, a tárgyak felé. Először a régi hagyományok nyomán legfeltűnőbb helyre állított út menti keresztet sorsa dőlt el: csak úgy maradhattak meg, ha a falu lakói áthelyezték ezeket a temetőbe. Ezzel viszont négy kereszt került a temetőbe, melyek közül háromnak itt semmi funkciója nem volt. Azok a helyek, ahol eddig állottak, viszont elvesztették a falu vallásos életében addig elfoglalt kiemelt szerepüket. Ezek után a házak utcára néző faláról tűntek el a keresztet. Amennyire egységesen lépett fel a falu katolikus lakossága az út menti keresztet megmentése érdekében (félve a számukra szent tárgyat), olyan sokféleképp oldotta meg ezeknek a kicsi keresztnek az eltüntetését (félve a személyét érhető zaklatásoktól): volt, aki kibontotta és végleg megszüntette; volt, aki lefestette; volt, aki csak képet akasztott rá.

A folyamat befejezéseképpen 1984-ben kellett kiüríteniük a katolikus híveknek a templomukat, melyet akkor falumúzeummá alakítottak át. A templom képeit az emberek széthordták, a régi lobogókat elégették és az oltárképet (mely Máriát ábrázolja a gyermek Jézussal) a közeli Nagyláz községbe vitték, ahol nem zárták be a templomot. A templom nagyobb harangja még a háború forratagában eltűnt, a kisebbet az ekkor a temetőben felépített haranglába helyezték át (a térképen 5-ös számmal). Így jött létre egy, a szokványos fejlődéstől lényegesen különböző, koncentrált (temető és lakóház központú) szerkezete a szakrális tárgyak rendszerének. (A szakrális tárgyak 1945 és 1989 közötti rendszerét a II. térkép mutatja.)

Az elmúlt évek változásai nyomán újra átalakulóban van Gállocs szakrális tárgyainak rendszere. A katolikusok 1989-től újra templomuk birtokosai lettek.⁵ A templom berendezések előkerültek a széthordott képek és visszakerült Nagylázról az oltárkép is. Az elégetett lobogók helyett újakat készítettek Ungváron, de nem a régiek mintájára. Így most csak az oltárkép és a nagyméretű szentképek a régiek, a berendezés többi darabja újonnan készült. Három éve a temetői harangláb üresen áll, a harangnak a templomba való visszakerülésével elvesztette funkcióját, de mint egykori szakrális célú építményt, a hívek nem bontják le.

A korábban két helyszínrre (temető és lakóház) visszaszorult szakrális tárgyak most újra a tér egészének alkotórészeivé kezdenek válni. A templom 1989-es visszaadása után, már az év őszén, a templombúcsúkor újrászenteltek egy keresztet, melyet a temetőből hoztak a templom elé.⁶ Ugyancsak a szakrális tárgyak eredeti rendszerének helyreállítását jelzi az, hogy a katolikusok lakta házakon újra feltűnnek a vallási hovatartozást jelző keresztet. (A szakrális tárgyak jelen helyzetét mutatja a III. térkép.)

Megvizsgálva a szakrális tárgyak rendszerének változásait Gállocson, arra a következtetésre jutottam, hogy a fent jelzett átalakulás legkevésbé a lakóházak szakrális tárgyait érintette. A faluban mára a szent saroknak semmi nyoma nem maradt, ám ennek eltűnése nem köthető az előbbiekből leírt változásokhoz. A fokozatos átalakulás nyomán ma a legjellemzőbb, tartósan szakrális tárgyak a minden szobában megtalálható szentké-

pek és kereszték lettek, kisebb papírképekkel kiegészítve. Sok vászonra festett szentkép is található a faluban. Ezeket Smajda István (1922—1988) gálóczi születésű festő készítette. Képei a legtöbb lakásban kiemelt helyen vannak, ezeket becsülik a legjobban.

Áttekintve a szakrális tárgyak rendszerének megváltozását, jól követhető, hogy az 1945 előtt a falu területén egyenletesen eloszló szakrális tárgyak egy állami döntésre hogyan szorulnak a vallásos élet két központja, a temető és a lakóház falai közé. Az 1922. évi állapot már jól mutatja, hogyan szakralizálják újra a teret az azt egykoron egységbe fogó szakrális jelentésű tárgyak.

Jegyzetek

1. A szakrális tér szerkezetéről: *Bartha Elek*: A népi vallásosság térbeli és időbeli szerkezete. (Kandidátusi értekezés tézisei) Debrecen, 1990. és uő: Térszerkezet-változások Debréte vallásos életében. In: Herman Ottó Múzeum Közleményei, 25. Miskolc, 1989. 111—114.
2. A templomon, a temetőn és a lakóházakon kívül található szakrális tárgyak döntően a katolikus valláshoz kapcsolódnak.
3. *Fényes Elek*: Magyarország' s a' hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapota statisztikai és geographiai tekintetben. Pesten, 1837. III. 365.
4. Lehetséges, hogy azelőtt is állt már kereszt a faluban, de erre a helybeliek nem emlékeznek és tárgyi maradványai sincsenek.
5. Az állami hatóságok csak római katolikus templom működését engedélyezték, így abban a faluban, ahol már 1747 óta volt a görög katolikusoknak temploma (vö.: *Ember Győző*: A munkácsi Görög katolikus püspökség lelkészskégeinek 1747. évi összeírása. In: Regnum. Egyháztörténeti Évkönyv. Budapest, 1947. 101.) ma római katolikus templom van.
6. A templom elé 1989-ben az eredetileg a falu lakott területének a határán álló kereszt került.